

PUBLIKACIJOS

B. GENZELIS

ANTONIJAS GRAMŠIS IR PASAULĖŽIŪROS TYRINĖJIMO PRINCIPAI

Po pirmojo pasaulinio karo Italija patyrė politinę suirutę. Rusijoje įvykusi Spalio revoliucija žavėjo darbo žmones. Socialistų partijoje, subūrusioje įvairiausių opozicinių sluoksnių atstovus, vyko frakcinė kova. Partijos skilimas darėsi neišvengiamas. Lenininių idėjų poveikyje „kairysis“ socialistų partijos sparnas ėmė organizuoti naują partiją. Taip 1921 m. Italijoje gimė Komunistų partija. Jos organizatorių ir vadovų tarpe buvo A. Gramšis (Antonio Gramsci).

A. Gramšis gimė 1891 m. Sardinijos saloje, 1911 m. pradėjo studijuoti Turino universitete kalbotyrą. Profesoriai jam pranašavo puikią mokslininko ateitį. Tačiau „Gramšio gyvenime nebuvo laikotarpio, kada jis būtų galėjęs ramiai užsiimti tik moksliniu darbu“¹,—rašė P. Toljatis.

A. Gramšis pasirinko revoliucionieriaus-profesionalo kelią: 1917 m. jis tapo socialistų partijos Turino sekcijos sekretoriumi, 1919 m. įsteigė laikraštį „L'Ordine Nuovo“ („Naujoji santvarka“), kuris sujungė revoliucines jėgas bei paruošė dirvą komunistų partijos sukūrimui.

1926 m. fašistinė Italijos vyriausybė jį pasodino į kalėjimą: iš pradžių A. Gramšiui „užplanavo“ 5 metus, bet netrukus šį terminą pratęsė iki 20 metų. Kalėjime 1937 m. balandžio mėn. jis ir mirė.

A. Gramšis niekad nenuleisdavo rankų. Jis visuomet dirbdavo. Fašistinė valdžia izoliavo jį nuo liaudies, bet nepajėgė sutrukdyti jam kurti. A. Gramšis rašė ir kalėjime. Ten parašė daugelį savo veikalų. Be abejo, kalėjimo sąlygos atsiliepė kūrybiui ir formai. Bet ir tada jis polemizavo su savo priešininkais, mokė savo vienminčius mokslinės polemikos metodikos. A. Gramšio kūrybos dėmesio centre — filosofijos, kultūros, istorijos, sociologijos, politikos ir literatūros klausimai. Tai buvo didelės mokslinės erudicijos žmogus.

„Jis giliai, pačiu skrupulingiausiu metodu studijavo marksistinę literatūrą,—rašė P. Toljatis,— tačiau marksizmas jam — nenutrūkstama teorijos ir revoliucinės praktikos vienybė, darbų ir principų sąryšis, nuola-

¹ П. Тольяти, К советскому читателю.— В кн.: А. Грамши, Избранные произведения, т. 1, М., 1957, стр. 7.

tinis teorijos gilinimas“². A. Gramšis sprendė pačias aktualiausias savo meto problemas. Jis įrodė, jog būtini glaudūs kontaktai tarp darbo liaudies ir inteligentijos, nes be pastarosios neįmanomas jokios teorijos vystymas: kuriant naują teoriją, reikia gerai žinoti ne tik savo epochos problemas, bet ir turėti gerą teorinį pasiruošimą.

Nuo pat pirmųjų savo gyvavimo dienų Italijos Komunistų partija kovojo dviem frontais: prieš buržuazinę ideologiją ir prieš oportunistą darbininkų judėjime. Todėl teoriniai klausimai buvo itin svarbūs: reikėjo atskleisti nuolat naujas formas įgaunančios buržuazinės ideologijos esmę ir jos teorinius šaltinius.

Italijoje buržuazinė ideologija rėmėsi įvairiomis idealistinėmis filosofinėmis koncepcijomis, jų tarpe ir neohegelizmu: vieni Hegelio filosofijos pasekėjai (G. Gentile) aktyviai propagavo fašizmą, kiti (B. Croce) jį tik pateisino.

Ir šiandien nenutyla B. Kročės (1866—1952) komentatoriai. Apie jį rašoma beveik visose pasaulio šalyse. Bet ypač jis buvo populiarus fašistinėje Italijoje. Tada jo veikalai buvo leidžiami masiškiausiais tiražais, nors, priešingai Dž. Džentilei, politiniame gyvenime B. Kročė tiesiogiai nedalyvavo.

B. Kročės filosofinių apmąstymų centre — istorija. Savo istorinių koncepcijų postulatus jis išvedė iš Hegelio filosofinės sistemos. Jis tvirtino, kad nėra jokios gamtos, nėra nieko tikro, išskyrus dialektinėje būsenoje esančią dvasią (sąmonę). Dvasia nuolat transformuojasi per keturias pakopas (dvi teorines ir dvi praktines): 1) intuiciją (estetinė pakopa); 2) bendrumo ir individualumo sintezę (loginė pakopa); 3) individualią valią (ekonominė pakopa); 4) visuotinę valią (etinė pakopa). Dvasia pereina visas pakopas, tapdama vis tobulesne. Remdamasis šiais postulatais, B. Kročė teigė, kad Pasaulis yra istorija, o istorinis vystymasis eina nuo gero prie geresnio. Todėl viskas, kas yra dabar — geriau, negu buvo anksčiau.

Pripažindamas, kad dabartis yra praeities dvasinis išsivystymas, B. Kročė teigė, jog istoriją mes kuriam intuicijos ir fantazijos pagalba. Istorija jam — dabarties apmąstymai apie praeitį, ir tik. Vadinasi, istorinio įvykio vertinimas priklauso tik nuo dabartinio požiūrio į jį.

Šiuolaikinis amerikiečių filosofas, B. Kročės tyrinėtojas R. Kolingvudas pastebi: „Jis sakė, kad metraščiai (*anals*) yra „garsai, arba garsus vaizduojantieji grafiški simboliai, kurie mąstymo aktą tuo pat metu palaiko ir nepalaiko“³. B. Kročė savo mintis formuluoja taip: „Istorija gyvena istorijoje, metraščiai yra mirusi istorija: istorija yra šiuolaikiškumo

² Ten pat, p. 7.

³ R. C. Collingwood, *Essays in the Philosophy of History*, University of Texas press, Austin, 1965, p. 7.

istorija, metraščiai yra praeities istorija; istorija yra pirmiausia mąstymo aktas" ⁴.

Taip interpretuojant istoriją, ją galima perrašyti kaskart kitaip — pagal „dar aukštesnėn pakopon“ pakilusių dvasių. Tokia teorinė prielaida leido fašistinės Italijos ideologams pasiskelbti Romos civilizacijos tęsėjais ir tvirtinti: jeigu fašizmas dabarties produktas, tai jis geresnis, negu visos anksčiau buvusios santvarkos. Net buržuaziniai filosofai pripažįsta, kad B. Kročė savo šalyje „sukūrė naujos dvasinės struktūros formavimuisi palankią buržuazinės epochos ideologiją“ (A. Hübscher) ⁵.

Taigi Italijoje neohegelininkai atliko neigiamą vaidmenį. Kuo paaiškinti, kad ta pati filosofinė sistema ir ypač iš jos daromos išvados skirtingai veikia savo epochą ir vėlyvesnes kartas? Į šį klausimą ir mėgino atsakyti A. Gramšis, analizuodamas B. Kročės kūrybą.

A. Gramšis tarsi seka B. Kročės pėdomis: B. Kročė analizuoja atgimimo epochą, XIX a. italų kultūros veikėją F. De Sanktisą (Francesco De Sanctis, 1817—1883) — tai atlieka ir A. Gramšis, nes, jo nuomone, svarbu pažinti ne tik priešo ideologiją, bet ir jo pasaulėžiūros formavimosi kelius. Fašistai bandė pasinaudoti N. Makiavelio kūryba — ir A. Gramšis parodo tikrąją to žymaus atgimimo epochos mąstytojo vietą Italijos ir žmonijos kultūros istorijoje bei priežastis, dėl kurių fašistai stengėsi juo pasiremti.

A. Gramšis tyrinėjo pasaulėžiūrą italų visuomenės sąmonės kontekste. Visi jo veikalai pašvęsti Italijos problemoms. A. Gramšis — pavyzdys mąstytojo, šalies patrioto, įrodžiusio, kaip, analizuojant savos šalies problemas, patarnaujama visos žmonijos interesams.

Savo veikaluose A. Gramšis apžvelgė B. Kročės ir kitų neohegelininkų filosofijos likimą, visapusiškai tyrinėjo jos kilmę, teorinius šaltinius bei socialinį pagrindą. Italų marksistas įrodė, kad jokia kritika negali būti „galutinė ir visaapimanti“. Kritikuoju, — sakė jis, — būtina išigilinti į savo oponentų argumentus, lygybės ženklą negalima dėti net tarp tos pačios mokyklos atstovų (pavyzdžiui, tarp B. Kročės ir Dž. Džentilės), nes kiekvienas mąstytojas yra nepakartojama individualybė. Jis polemizavo tik su sąžiningais mąstytojais. Dėl to jis laikė esant netikslinga polemizuoti su Dž. Džentile.

Kritikuodamas to meto Italijos filosofijos ir kultūros teorijos patriarchą B. Kročę, A. Gramšis stengėsi parodyti jo vietą savo krašto kultūros istorijoje, o ne apskritai paneigti jo kūrybą. Dėl to jis padėjo Italijos inteligentijai tinkamai įvertinti B. Kročę. Kiekviena filosofinė sistema, galvojo jis, atspindi savo epochos lūkesčius, interesus. Išigilinęs į B. Kročės argumentus, A. Gramšis atskirose jo koncepcijose (estetikos klausimais)

⁴ Ten pat, p. 9.

⁵ Г. Шмигт (H. Schmidt). — «Философский словарь», М., 1961, стр. 310.

pastebėjo pozityvų elementą ir darė išvadą: kaip prieštaringa yra epocha. taip priešaringi yra ir jos mąstytojai; todėl reikia išaiškinti jų kūrybos objektyvius ir subjektyvius motyvus.

„Pagal savo pasaulėžiūrą,— rašė A. Gramšis,— žmogus visuomet priklauso apibrėžtai grupei, ir būtent tai, į kurią įeina socialiniai elementai, besilaikantieji to pačio, kaip ir jis, mąstymo ir veiksmų principo“. Nekritiškas požiūris į savo veiksmus ir įsitikinimus sudaro grėsmę, kad mąstymas sustings. „Todėl,— rašo A. Gramšis,— kritiškai vertinti savo pasaulėžiūrą,— vadinasi, suteikti jai vieningumą ir nuoseklumą, pakelti ją į tas aukštumas, kurių pasiekė pažangioji pasaulio mintis“⁶. O toliau paaiškina: „Žmogus savo pasaulėžiūrą kritiškai pradeda analizuoti tada, kai suvokia, kad jis iš tikrųjų yra, nuo tam tikro „pažink pats save“ kaip viso ankstyvesnio istorinio proceso produktą, su nesuskaičiuojamais praeities filosofų pėdsakais, tai yra tuo bagažu, kuris priimtas, nesinaudojant inventoriniu aprašymu. Pradžiai sudaryti tokį aprašą — būtina“⁷, nes, pervertinus savo pasaulėžiūrą, visuomet atitrūkstama nuo objektyviosios tikrovės.

Tyrinėdamas įvairių pasaulėžiūrų formavimąsi, A. Gramšis pastebi, kad to pačio mąstytojo kūrybą savo interesams gali panaudoti priešingos politinės grupotės: jos randa tai, kas joms naudinga. Visos politinės grupotės išreiškia tam tikrų žmonių grupių interesus, dėl to jose atsispindi ir epochos nuotaikos, siekiai — atsiranda lietimosi taškai tarp įvairiausių filosofinių ir mokslinių koncepcijų.

A. Gramšis įrodinėjo, jog žmonijos istorijoje buvo ir yra savi „konservatoriai ir jakobinai“⁸. Net jeigu oficialiai egzistuoja vieninga ideologija (pavyzdžiui jis nurodo krikščioniškuosius viduramžius), joje neišvengiamai esama poliarinių pažiūrų. Dėl to vėliau ideologijoje (arba religijoje) vyksta skilimas — atsiranda naujos pažiūros. Tik taip, jo nuomone, galima paaiškinti visuomenės pažangą. Šias išvadas A. Gramšis padarė, kritikuodamas vulgarų sociologizmą ir dogmatizmą. Dogmatizmas, anot jo, veda į mistiką ir trukdo suprasti objektyviai vykstančius procesus (žmogus senų žinių pagrindu vertina naujus reiškinius).

Tačiau ir dogmatizmas turi objektyvias bei subjektyvias priežastis, kurias būtina moksliskai ištirti. Kiekvieno, kad ir pažangiausiojo, mąstytojo kūryba gali būti kanonizuota, pastebėjo A. Gramšis. Todėl ypač nuodugnai reikia išanalizuoti tų mąstytojų kūrybą, kurie turėjo įtakos įvairių politinių, religinių ir kitų koncepcijų susiformavimui bei tapo autoritetais.

„Jeigu norime išstudijuoti, kaip susiformavo pasaulėžiūra, kuri niekuomet nebuvo sistemingai išdėstyta jos kūrėjo <...>,— rašė A. Gram-

⁶ А. Грамши, Избранные произведения, т. 3, М., 1959, стр. 12.

⁷ Ten pat, p. 13.

⁸ Ten pat, p. 61.

šis,—tai turime atlikti filologinio pobūdžio darbą, atlikti maksimaliai kruopščiai, tiksliai ir skrupulingai, su moksliniu garbingumu bei intelektiniu sąžiningumu, be kokio nors išankstinio nusistatymo ir apriorizmo ar partinės aistros“⁹.

A. Gramšis pabrėždavo, kad, analizuodami mąstytojo indėlį į visuomeninės nuomonės susiformavimą, turime nustatyti jo ryšį su praeities kultūra, dabartimi, tiksliai išsiaiškinti, ką jis iš *tikrųjų galvojo* tuo ar kitu klausimu ir *ką mes manome*, kad jis turėjo galvoti. Todėl labai svarbus yra šaltinių mokslas.

„Nagrinėdami mums rūpimo mąstytojo kūrinius,—rašė A. Gramšis,—turime matyti skirtumą tarp tų, kuriuos jis pats užbaigė ir paskelbė, ir tų, kurie liko neatspausdinti (dėl jų neužbaigimo), ir kuriuos paskelbė kas nors iš jo draugų ar mokinių“, nes „visai galimas daiktas, kad tie kūriniai, prie kurių buvo dirbama labai ilgai ir autorius niekaip nesiryžo užbaigti, buvo paties mąstytojo daliniai ar visai atmesti ir jo nepatenkino“¹⁰. Tokiems kūriniams nesunku suteikti norimą interpretaciją.

A. Gramšis ne tik polemizavo su kitais mąstytojais, bet ir tyrinėjo kritikos metodiką. Jis pārodė, kad rėksminga kritika gali duoti tik neigiamus rezultatus. Jo veikalai — žymus indėlis į marksistinę filosofiją.

Nugalėjus fašizmą, Italijoje susirūpinta A. Gramšio palikimu. Stengiamasi surinkti ir paruošti spaudai ne tik jo straipsnius, bet ir laiškus bei kitą medžiagą. Šis darbas prasidėjo dar 1947 metais. Italijos Komunistų partijos pastangomis jau išspausdinta 10 A. Gramšio raštų tomų¹¹.

Šiandien mokslines studijas apie A. Gramšį rašo komunistai ir nekomunistai, draugai ir nedraugai, kartais bandoma net įrodyti, kad marksistinėje teorijoje esančios dvi kryptys: vieną pagrindžia V. Leninas, kitą — A. Gramšis. Apie tai daug kalbama Jugoslavijoje. Tačiau, analizuojant A. Gramšio teorinį palikimą, galima padaryti tik vieną išvadą — jis buvo nuoseklus marksistas.

Liepsningo komunisto darbai pasklido po visą pasaulį. Jie prieinami ir tarybiniam skaitytojui: rusų kalba trim tomis buvo išleisti A. Gramšio „Rinktiniai raštai“ (1957—1959). Juose sudėtos ištraukos iš pagrindinių italų marksisto darbų, tame tarpe ir iš svarbiausiojo jo vei-

⁹ Ten pat, p. 78.

¹⁰ Ten pat, p. 76.

¹¹ (1) Lettere dal carcere (Laiškai iš kalėjimo); (2) Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce (Istorinis materializmas ir Benedeto Kročės filosofija); (3) Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura (Intelektualai ir kultūros organizavimas); (4) Il Risorgimento (Atgimimas); (5) Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo Stato moderno (Užrašai apie makiavelizmą, politiką ir šiuolaikinę valstybę); (6) Letteratura e vita nazionale (Literatūra ir tautos gyvenimas); (7) Passato e presente (Praeitis ir dabartis); (8) L'Ordine Nuovo 1919—1920; (9) Scritti giovanili 1915—1918 (Jaunystės raštai); (10) Sotto la Mole 1916—1920 (Pavadinimas nesiverčia, čia spausdinami teatrinės kritikos straipsniai).

kalo „Istorinis materializmas ir Benedeto Kročės filosofija“. Be to, „Progreso“ leidykla išleido A. Gramšo rinktinę „Apie literatūrą ir meną“¹².

Su A. Gramšo kūryba išsamiai supažindinama TSRS akademiniuose filosofiniuose leidiniuose, juo remiamasi, tyrinėjant šiuolaikinę buržuazinę ideologiją. Jis įeina į mūsų aukštosios mokyklose skaitomos filosofijos istorijos programą¹³.

Visų Europos socialistinių šalių skaitytojai su atskirais A. Gramšo veikalais gali susipažinti savo gimtąja kalba. Pavyzdžiui, Lenkijos liaudies respublikoje 1949 m. išleista rinktinė „Laiškai iš kalėjimo“, o 1967 m.—du rinktinių raštų tomai. Be to, „Įvadas į filosofinius tyrinėjimus“ (ištrauka iš knygos „Istorinis materializmas ir Benedeto Kročės filosofija“) ten įtrauktas į antologiją „XX a. filosofija ir sociologija“.

Skaitytojui lietuvių kalba pateikiame pirmąją ištrauką iš A. Gramšo kūrybos.

¹² A. Gramsci, О литературе и искусстве, М., 1967.

¹³ «История философии (под редакцией М. Дыника, М. Иовчука, Б. Кедрова, М. Митина, Т. Ойзермана, И. Окулова)», т. 5, М., 1961, стр. 656, 657, 662, 673—676, 883; т. 6, кн. 1, М., 1965, стр. 140, 254, 421, 440, 458, 482; „Trumpa filosofijos istorijos apybraiža“, Vilnius, 1964, p. 593—594, 596, 598; „Filosofijos istorijos kurso programa“, Vilnius, 1968, p. 37.